

Milka

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горђиан-Премк, др Ирена Гришкаш, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Мићалар Пешикан,
др Живојин Ситанојчић, др Драго Ђујић, др Ејон Фекеље*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1993

СТАНА РИСТИЋ
(Београд)

ПАРТИКУЛЕ И ЊИХОВИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ (лексичко–семантичке и функционалне карактеристике)

1. У овом раду биће детаљније представљено истраживање лексичко–семантичких и функционалних карактеристика партикула (речца)¹ и њихових функционалних еквивалената у савременом српскохрватском књижевном језику². Све ове јединице обједињене су функцијом модификације карактеристичном иначе за партикуле (као посебну врсту речи). Функција модификације битно одређује лексичко значење ових јединица јер се смисао модификације на лексичком плану реализује у виду компонентата за идентификовање десигната њихових лексичких значења. Тако се у лексички систем партикула секундарно укључују и друге врсте речи и неки њихови облици, што се на одговарајући начин евидентира у лексикографији. Показало се да у лексиколошком приступу назначеним феноменима има смисла све ове јединице објединити заједничким називом „партикуле“, што смо у раду и учинили.

2. Циљ истраживања је био да се на основу увида у функционисање ових јединица у лексичком систему утврде чињенице на основу којих би

¹ У српскохрватској језичкој науци у класификацији речи на врсте јединице које су предмет интересовања овог истраживања различито су сврставане: или су издвајане у посебну врсту речи под називом *речце*, *партикуле*, *честице* (Белић А., 1958, 66 – 76, 80 – 85; Стевановић М., 1975, 383 – 385; Приручна граматика 1979, 214 – 215), или су представљене са другим врстама речи, са прилозима, везницима и предлозима (Маретић Т., 1931, 483 – 519; БХЖ, 1958, 151 – 156). У раду Ивић М., 1978, 1 – 16 већина ових јединица представљена је као *реченични прилози*, а у студији Ристић С., 1990, неке од ових јединица сврстане су у прилоге са напоменом да се као јединице прелазних категорија могу сврставати и другачије (исп. стр. 120 – 122, 124 – 126, 128 – 131). О партикулама као посебној врсти речи, о класификацији партикула по значењима исп. М – В, 1990, 405 – 444, а кратак преглед дефиниција и значења партикула из значајнијих сербскохрватистичких граматика и радова дат је у раду Шокица С., 1987, 189 – 210.

² Рад се надовезује на реферат са сличним насловом који је прочитан на XXII међународном скупу слависта у Београду, а који је примљен за штампу у истоименом Зборнику. У реферату су дати општи делови теоријско–методолошког приступа, одређивање предмета и циља истраживања и релевантне класификације. Истраживање је показало да су проблеми у вези са функционисањем ових јединица бројни и да би њихове релевантне семантичке и синтаксичке реализације у писаном и говорном језику могле бити предмет неког студиознијег приступа.

се ова хетерогена скупина јединица могла или разврставати у више утврђених скупина (врста) речи или пак издвојити у посебну врсту, пре свега ради доследног одређивања њиховог статуса у лексици и лексикографији. Тако би се јединице које истражујемо уврштавале у лексикон као типске појаве са тачно утврђеним начином дефинисања и типовима дефиниција, чиме би се на најбољи начин представила системност у лексици и остварила уједначеност и систематичност у лексикографији.

3. Корпус за истраживање узет је из два описна речника савременог српскохрватског језика, Речника Српске академије (I–XIV) и Матичиног речника (IV–VI) (даље Р. САНУ и Р. МС). Оба речника недоследно и несистематски представљају ове јединице како у погледу одређивања њиховог граматичког статуса тако и у погледу њиховог лексичког значења. Међутим, прегледани језички материјал показује доследно и системско функционисање партикула на оба језичка плана, на граматичком и на лексичком.

4. Партикуле спадају у класу граматичких речи које немају денотате у извајезичкој реалности, па им се значења реализују у говору, у комуникацијском акту конкретне говорне ситуације. Оне опслужују комуникацијску сферу језика, па се у приступу овим јединицама морају узимати у обзир фактори релевантни за комуникацију, а то су: учесници комуникације, говорна ситуација и променљива својства предмета и појава⁴. У случају партикула фактори комуникацијског чина у први план истичу говорника и његов однос према осталим елементима комуникације, што у њихово значење уноси прагматичке компоненте које су одређене не само експлицитним садржајем исказа него и разним прагматичким импликацијама. Правилну интерпретацију оваквих прагматичких садржаја остварује говорник или слушалац на основу когнитивних модела чију „схему“ („радни цртеж“) попуњава новим информацијама из конкретне говорне ситуације⁵. Тако се проблеми у вези са значењем и функционисањем партикула повезују са прагматичким и когнитивним планом, што нас је определило да у истраживању ових јединица одаберемо прагматичко–когнитивни приступ.

5. Истраживање значења и функционисања партикула на корпусу из два наведена речника уз одређене процедуре прагматичког и когнитивног приступа показало је да се ове јединице издвајају у посебан иако хетероген систем, обједињен пре свега истом функцијом и заједничким компонентама категоријалних значења.

6. Оно што партикуле издваја од сличних врста речи, од прилога и везника јесте њихова функција. То је функција *модификације* нарочитог типа која се и у формалној структури реченице разликује од функције

³ Језички материјал са пробраним примерима лексикографа и са реченицом као основном јединицом анализе није баш захвалан корпус за истраживање партикула као јединица комуникацијског плана, али се показало да су добијени подаци о системским лексичким појавама индикативни и за функционисање ових јединица на комуникацијском плану.

⁴ Исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5–9.

⁵ О когнитивном приступу језичким појавама исп.: П–Г, 1988, 5–11, Лакофф Дж., 1988, 12–51; Филлмор Ч., 1988, 52–92; ван Дейк 1989.

модификације неких прилога⁶. Партикуле функцију модификације реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицама које модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни уводни или уметнути делови. На плану исказа њихова употреба доприноси другачијем смислу садржаја пропозиције било да модификују неки сегмент исказа било исказ у целини. Функција модификације партикула заснива се на категоријалном значењу *односа* – *релације*, које се реализује или као *оцена* (којом говорник показује свој однос, став према осталим елементима комуникације) или као *логички однос* између сегмената исказа. Елементи односа – релације функцију партикула приближавају релационој функцији везника, али су разлике на формалном и на садржајном плану довољно индикативне да их не треба посебно доказивати⁷.

7. И на лексичком плану партикуле се издвајају у посебан систем јединица. Као лексичке јединице које своје значење реализују у конкретной говорној ситуацији оне опслужују сферу говорника и сферу садржаја исказа. Партикуле које у први план истичу говорника и указују на неки његов однос, став према осталим елементима комуникације реализују категоријално значење *модалности*. То је најчешће *однос јоборника према садржају исказа* који се реализује у виду прагматичких и комуникацијских компонената са значењима: *коментара*, *уберености*, *истиницања*, *шврдње* и *одрицања*. Партикуле које указују на *однос јоборника према адресату* реализују прагматичке и емоционално-експресивне компоненте са значењима: *обавезности*, *конвенционалности*, *давања информације* и *тражења информације*. Партикуле које у први план стављају садржај исказа означавају различите *логичке (смисаоне) односе*⁸ између сегмената исказа реализујући компоненте са значењима: *једнакости*, *сујројисстављености*, *допуности*, *ограничавања* и *проширивања*. Тако се партикуле према наведеним категоријалним и другим значењима могу представити у 2 групе и 13 парадигми са значењима:

І модалности

1. *коментара*: *украјко*, *уојшће*; *наводно*, *бојзна*, *рецимо*; *дословно*, *буквално*, *једноставно*, *ипросто*, *лејо*; *стибарно*, *истина*, *заста*, *одиста*, *уистину*, *збиља*; *привидно*, *наузлед*, *шобоже*, *бајати*, *као*,
2. *уберености*: *сијурно*, *засијурно*, *ипосијурно*, *свакако*, *несумњиво*, *бесумње*, *наравно*, *дабојме*, *дакако*, *јашће*; *јамачно*, *зацело*, *мојуће*, *вероватно*, *можда*, *ваљда*, *лако*; *никако*, *нијошће*, *какви*, *мучно*, *шешко*,

⁶ О функцији модификације прилога исп. Ристић С., 1990, 30–31, 113–114, а о разликама функције модификације партикула и прилога и на формалном и на семантичком плану реченице исп. М–В, 1990, 405–422.

⁷ О разликама између партикула и везника у погледу функције исп. Ляпон М. В., 1988, 78–83; Шур М. Г., 1988, 83–87.

⁸ О значењу *модалности* и *логичких односа* исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5–9; 245–251; Дьмарская И. Н., 1988, 58–78; Ляпон М. В., 1988, 78–83; Сесар Д., 1989, 39–48; Ристић С., 1990, 112–114; 122–132; 144–146.

3. истицања: *їд (їд), д (д), њ (њ), їд, неїо, з (з), ама, ма, їд, бре, море, вала, їек, већ, боїме, сад,*
4. тврдњс: *да, јд, дабоїме, дакако, јашїа, свакако,*
5. одрицања: *не, ни, ниїи, никако, ниїошїо,*
6. тражења информације: *ли, зар, еда,*
7. обавезности: *ево, еїо, ено; нд (нд), дџ, дела, ако, (х)ајде, леїо, добро; немој (немојмо, немојїе), нека, достїа,*
8. конвенционалности: *срећом, срећно, живео, наздравље, блдїо; забоїа, наоїако; збоїом, довиђења, здраво; хвала, молим, изволи (изволиїе), извини (извиниїе), пардон; добро, озбиљно, немоїуће, нормално, слободно, да, їако (їако је), баш, знаш (знаїе), замисли (замислиїе), боже,*

II ЛОГИЧКИХ ОДНОСА

9. једнакости: *їако, наїме, дакле, елем, їакође(р), као; їаман, баш, уїраво, заїраво; їрво, заїїим, онда, кдїе, наїокон, наїзад, наїїосле, наїослеїїку,*
10. супротстављености: *уїркос, наїроїїив, насуїроїї, међуїїим, їак, шїїавиїе,*
11. допусности: *їїак, догуїе, свеједно; макар, їд, било дрдїо,*
12. ограничавања: *само, бар, макар, скоро, їоїїово, умало, замало, искључиво, закључно, око, оїїїриликe; лично, сам; осим, сем, изузев, једино; їоїїоїову (їоїїоїово), їрвенїїивено, особїїїо, нарочїїїо, їосебно, наїосе,*
13. проширивања: *чак, још, шїїавиїе, виїе; иначе, онако, ионако, уоїїиїе, уїлавно, їреїїежно, све, сасвим, їоїїїуно.*

8. Издвајање партикула као посебних јединица лексичког система показало је да централни део тог система чини ограничен број јединица које примарно реализују функцију и значење партикула. На периферији број тих јединица није ограничен јер се попуњава сталним творбеним процесом транспозиције, променом функције других врста речи (прилога, везника, узвика, предлога, именица, глагола и сл.), које се примарно или секундарно увршћују у лексички систем партикула. Зато се у наведеним парадигмама налази већи број прилога (*україїко, уоїїиїе, їросїо, једно-стїавно, їако, їек, наїзад, још, леїо, добро, їешко, лако* и сл.), везника (*и, їа, їе, ни, ниїи, їек, неїо, ако, да, а*), узвика (*блїїо, де, е, їа, ма, ама, море, бре* и сл.), предлога (*око, осим, сем, изузев* и сл.), глаголских облика (*живео, молим, извини, изволи, реїїмо, знаш, замисли* и сл.) и именица (*враїа, ђавола, боже* и сл.). Корпус нам је показао да неке наведене и сличне јединице *їримарно* репрезентују и једну и другу врсту речи, па би их, према општим лексичким и граматичким карактеристикама, требало адекватно представити и у граматици и у лексички (лексикографији). Према увиду у речничку грађу двојаки статус прилога и партикула као и везника

и партикула могао би се у лексикографији представити тако што би се јединице обрађивале као посебне лексеме, као хомоними⁹. Граничне случајеве узвика и партикула углавном је тешко на лексичком плану издвојити као посебне лексеме јер се њихова двојака природа реализује истовремено, па је такве јединице најреалније обележити двоструком граматичком квалификацијом као „узвик и речца“¹⁰. Сви други гранични случајеви који функцију и значење партикула реализују секундарно задржавају статус примарне врсте речи.

9. Компоненте које организују наведена значења као посебне десигнате партикула чине структуру њиховог лексичког значења и према њима су ове јединице разврстане у парадигме. Једино компонента са значењем *давања информације* не организује посебан десигнат и нема своју парадигму, али се примарно реализује код партикула скоро свих парадигми, изузев код оних са значењем истицања, обавезности и конвенционалности (3, 7. и 8. парадигма). Она као интегрална компонента чини битан елеменат у структури лексичког значења партикула.

10. Функционисање партикула у парадигмама представимо примерима који илуструју њихова примарна значења, појавне реализације њихових секундарних значења и специфичне граматичке реализације.

11. Најпре ћемо показати значења партикула којима се исказује однос говорника према садржају исказа, а које су наведене у 1, 2, 3, 4. и 5. парадигми.

12. 1. Партикуле прве парадигме обједињене су интегралном компонентом са општим смислом *коментара*, при чему као експлицитни когнитивни модуси имплицирају различите садржаје: фактивност пропозиције (*стварно, истина, заиста, доиста, одиста, уистину, збиља*), контрафактивни смисао пропозиције (*шобож, бајати, као, привидно, наизглед*), резервисаност говорника у погледу фактивности пропозиције (*наводно, бојзна, речимо*), веродостојност садржаја пропозиције (*дословно,*

⁹ У наведеним речницима такви гранични случајеви прилога и партикула нису издвајани у посебне лексеме, него су обрађени као прилози, а функција и значење партикула представљени су у посебним одељцима њиховог лексичког значења. Међутим, грађа показује да ове јединице функционишу на периферији оба лексичка система, па би коректније било издвојити их као посебне лексеме. На тај начин би се одвојиле јединице типа: *управо, просио, једноставно, украјинко, срећно (срећом), још, драго, право, шек, шако, никако, свакако, могуће* и сл. од јединица које примарно функционишу као прилози, а као партикуле само секундарно (*добро, лепо, лако, шешико, комојино, наојачо, сигурно, тачно, практично, нормално, слободно* и сл.) Гранични случајеви везани и партикула више су раздвајани, или као посебне лексеме (*а, да*) или као равноправни одељци са различитом граматичком квалификацијом (*нека, нишци, ни, ја, те, њак, нејо*), мада би се, по увиду у грађу, сви случајеви могли представити као посебне лексеме.

¹⁰ У речницима су тако обрађене лексеме *д (џ)* и *шд*, а исти начин могао би се применити и на јединице: *блдио, дџ, дма, море* и сл., док се неке јединице могу издвојити и као посебне лексеме (*д (џ), хајге*), како је и учињено за лексему *д(џ)* у Речнику САНУ.

буквално, ипросио, једносйавно) и обимност садржаја пропозиције (*украјинко, уойишије*). Тако имамо примере типа:

Збиља, он је легавши у постељу сањао готово све што је тога дана преживео (Р. САНУ). Један... се казује хоца из Бихаћа, а *уистину* чини се да путује свијетом (Р. МС). У десној певници *сйварно* је стајао... Ђак Сима (Р. МС). *Заисйа*, мени се жури (Р. САНУ). Странац је отишао до прве вароши *шобож* послом (Р. МС). Ваше државе... *субајати* основане на законима (Р. САНУ). На свадбеној гозби било је *наводно* више од стотину званица (Р. САНУ). Да није дошло... ослобођење, *бојзна* не би ли за коју годину отишао на робију (Р. САНУ). Од тога /се/ *буквално* избезумљавам (Р. САНУ). Избацио ме је ... *дословно* писам имала куда (Р. САНУ). Зар је ово рат? Ово је *ипросио* да човек кука (Р. МС). Плашила сам се човека који је *једносйавно* луд (Р. САНУ). Он...*украјинко* тежи за онаквом влашћу какву, су некад имали римски царевн (Р. МС).

Примери показују да партикуле наведене парадигме реализују примарно значење *коменћара* и функцију модификације исказа или неког његовог сегмента не улазећи у синтагматску везу са модификованом јединицом. Осим експлицитног садржаја ове јединице имплицирају различите садржаје комуникацијског и прагматичког плана, које учесници при успешној комуникацији подразумевају на основу опште базе знања као и лингвистичке и комуникацијске компетенције. Тако партикуле *дословно, буквално, ипросио* и *једносйавно*¹¹ имплицирају и значење „то и ништа друго“, „тако и никако другачије“, „толико и ништа више“, по чему су сличне партикулама 12. парадигме. И неке реализације секундарних значења показују да значења партикула описиване парадигме не излазе из назначених оквира њиховог лексичког значења. У Речнику САНУ јављају се примери са допусним значењем типа: — Он, *истина*, виче на осталу чељад ... али се ни на кога не осеца као на њу; Није се баш тако лоше живјело. *Истина*, у војску су одлазили све ... кржљавији регрути.

Партикуле којима се имплицира фактивност пропозицијског садржаја често се у говору јављају као еквиваленти реченица са упитним, узвичним или потврдним значењем, али примере за овакву конверзациону употребу партикула нисмо нашли у нашем корпусу.

12. 2. Другу парадигму чине јединице које функцију модификације реализују градирајући увереност у остваривост/неостваривост садржаја пропозиције, било да се њиме исказује тврдња, претпоставка било одрицање. Степен уверености као оцена говорника одређен је објективним околностима¹², а може се скаларно представити јединицама: *можда* — *вероватно* — *сијурно*. Свака од наведених јединица јавља се у свом синонимијском реду,

¹¹ О партикулама *дословно, буквално, наводно, шобож, бајати* и *украјинко* као „реченичним прилозима“ исп. Ивић М., 1978, 6 - 7, а о партикули *ипросио* „као одредби категоризовања“ исп. И., 1991, 30.

¹² Да је увереност говорника заснована на објективним околностима, показује могућност модификовања мањег степена уверености, па се могу реализовати примери типа: — *Можда/могуће* је он и паметан, али ја сумњам у то. Сличне модификације већег степена уверености нису могуће. Исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 109 - 140.

па имамо редове: *можда, моуће, лако; вероватно, ваља, јамачно, канда; сијурно, засијурно, свакако, зацело, извесно, неминовно, нарабно*. Јединице: *никако, нијошито, какви, мучно, њешко* исказују и градирају увереност у неостваривост садржаја пропозиције. Партикуле *никако* и *нијошито* модификују само одричне исказе појачавајући њихов негативни смисао, док партикуле *какви, мучно, њешко* исказују сумњу у остваривост модификованог садржаја. Примери:

Оцу *нијошито* неће да се врати (Р. САНУ). Немачки језик не чује се *никако* (Р. САНУ). *Мучно* да би Марашлија и примио одмах те захтеве да их у Цариград спроводи (Р. САНУ). Кампања у штампани *њешко* да ће им користити (Р. МС). *Можда* је баш сад добио грчеве у стомаку (Р. САНУ). Аустријашци су у томе *моуће* претерали (Р. САНУ). *Јамачно* си ти добре воље (Р. САНУ). Ту се сада утаборио... и *сијурно* има нешто на уму (Р. МС). Најпросвећенији човек није *неминовно* и највећи патриота (Р. САНУ).

Партикуле које исказују најјачи степен уверености реализују и друге компоненте значења, као што је значење нужности, неминовности, обавезности, оправданости, што их чини функционалним комуникацијским јединицама за различите прагматичке садржаје (претњу, обећање), па из Речника САНУ имамо примере типа: — Смрсили сте; али наћи ћу ја крај, *засијурно*; Он је рекао да ће ... *засијурно* доћи.

Зато што исказују увереност у остваривост/неостваривост садржаја пропозиције, партикуле наведене парадигме често се у конверзацији употребљавају као потврдне или одричне речце.

12. 3. Партикуле треће парадигме са значењем *истицања* модификују неки сегмент исказа или цео исказ истичући га из његовог контекста. Тако ове јединице уносе у лексичко значење партикула компоненте интензификације¹³, а у садржај исказа различите прагматичке импликације. Уз значење истицања оне имплицирају и информацију да је модификовани сегмент и најважнији на фону контекста. Значење рангирања као субјективна оцена говорника о важности садржи и прагматичке компоненте да се иста оцена наметне и саговорнику. Ови садржаји се испољавају у експресивно-емотивном набоју информације и у повишеној интонацији у говору. Емотивни набој може бити позитиван или негативан, што зависи од комуникацијске ситуације и њених елемената. Партикуле као интензификатори, значи, могу имплицирати позитивне емоције (одобравање, задовољство, подстицање и сл.) или негативне (љутњу, нестрпљење, негодовање и сл.). Примарно значење истицања показатељемо примерима:

Вала, то је баш песма (Р. САНУ). Радио сам, *море*, за пет (Р. САНУ). Шта рече, *бре?* Ко забушава? (Р. САНУ). *Е*, лепо сам се частио (Р. САНУ). То га је, *и* још како болело (Р. САНУ). *Па* ја те познајем као шестипу (Р. МС). *Ама...* лепо каже народ да се без новца не може ни у цркву (Р. САНУ). Милка се сад крије од свијета, па се то, *бојме*, свакако толкује (Р. САНУ).

¹³ О категоријалном значењу интензификације исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5 – 9, 245 – 251, а о значењу интензификације код прилога исп. Ристих С., 1990, 112 – 114.

Ове партикуле реализују и компоненте са значењима: изненађења, чуђења, неверице, сумње, пестрпљења, негодовања, одбијања, недоумице, подозрења, олакшања, помирљивости и сл., што им даје широку могућност употребе у говору. Зато се јављају као фреквентне јединице у конверзацији¹⁴ често употребљене и као еквиваленти реченице. Нека од набројаних значења илустроваћемо примерима из нашег корпуса:

Е, шта ћу?... власт тако наређује (Р. САНУ). Тако је он мислио, е, али човек налаже а Бог располаже (Р. САНУ). Шта велиш, док то пукне по селу, а? (Р. САНУ). То твоја жена! И ти могао с њом живети (Р. САНУ). Ама, шта има ти да пристајеш или не пристајеш (Р. САНУ). Ја ћу скочити у бунар. – Па скочи! (Р. МС). Жена га је запитала... Јеси ли баш срећан? – Па, јесам (Р. МС).

Поред наведених примарних значења описиване партикуле реализују и секундарна значења: подстицања, потврђивања, пристајања, изузимања, наговештавања, временски след, допусно значење и значење коментара. Примери: – Моја кадо, још ту нема јада, *сад* ћемо ти горе да кажемо (Р. МС). Ја се затворим у своју кућу... *а* мркне (Р. САНУ). – временски след; Ако нијесам кумовао, *а* ја сам кроз шлот гледао (Р. САНУ). Од крмка је корисно *и* длаку ишчупати (Р. САНУ). – допусно значење; А ти си ми *ја* неки трговац, сто гроша еспап сав дућан (Р. МС). У њему /дворпу/ *ама* ни живе душе (Р. САНУ). – значење коментара.

12. 4. Парадигма партикула које реализују примарно значење *тврђе* није бројна. Уз речцу *да* јављају се и речце *јд*, *дабојме*, *дакако*, *јашћиа*, а парадигму употпуњују и неке партикуле са значењем уверености: *сијурно*, *свакако*, *несумњиво*, *јамачно*, *зацело* и сл. Речца *да* функционише као лексичка и као граматичка јединица, што је као лексему издваја у ред граматикализованих јединица заједно са *не*, *ли*, *идг* и сл., које установљавају одређене граматичке категорије. Партикула *да* установљава граматичку категорију тврђе и по томе опонира партикули *не* која установљава категорије одрицања и негације. За нашу анализу узимаћемо у обзир само оне реализације партикула овог реда које се тичу њиховог лексичког значења. Корпус нам је показао да се оне на лексичком плану не издвајају ни по чему од партикула са истом фреквенцијом употребе. Потврдно значење партикуле *да* примарно се реализује као потврдан одговор на постављено питање, као појачавање тврђе и као потврдан одговор на изражену сумњу. На сличан начин потврдно значење реализују и друге лексеме ове парадигме, што ћемо показати и примерима:

Јеси ли ти ово урадио?... Да (Р. САНУ). Да, брајко мој, тако ти је то (Р. САНУ). Да што је Дорчић, него рибар? (Р. САНУ). Ти си рибар? – Јесам, ја, господине (Р. САНУ). Мене ли питаш?... Тебе, ја кога? (Р. САНУ). Зар ћеш и ти вечерас у акцију? – Јашћиа, побро (Р. САНУ). Може ли гром да убије? Дабојме, да може (Р. САНУ).

¹⁴ О конверзационим партикулама исп. М – В, 1990, 422 – 441, 442 – 444; Шокица С., 1987, 189 – 210.

Партикуле *ga* и *ja* су фреквентне јединице комуникације и у дијалогу се јављају често као еквивалентни реченица. Зависно од говорне ситуације оне реализују и различите прагматичке и експресивне садржаје: чуђење, изненађење, бојазан, несигурност, дивљење, слагање, одобравање и сл., што показују одабрани примери из Речника САНУ: – Кад се братским главама почиње, *ga* чиме ли ће се онда свршити? – значење бојазни; Боже, *ga* лепе пшенице?; *Ja* слатка граха? – значење дивљења, чуђења; *Ja* да ми је само знати куда је отишао. – значење педоумице; *Ja*, мајку му, до пре неки дан дрхтали смо и при помисли на италијанске и немачке авионе. – значење изненађења, чуђења. У реализацији значења ових партикула јављају се и друге компоненте карактеристичне за ову врсту речи, па имамо значења присећања, проширивања, исказивања жеље, клетве (заклињања), допусности и сл. Наводимо примере из Речника САНУ: – А како сте ви? *Da*, поздравља вас Никола?; Ама где сам стао? А, *ja!*; Хтела сам још нешто да ти кажем. – *Da?* Слушам те; Ти Филипе, *ga* си ми остао овдје!; *Da* си проклета глуха... ноћи; Откуд долазио *ga* долазио... њега чека снаха. Значење неслагања, неверице, сумње и сл. показују примери из Речника САНУ: – Неће /изасланик/ питати Бог зна шта... Неће *ja?*; Не вриједи мучити се. – *Ja*, не вриједи! А да се ја не мучим око ове ракије, шта би ти пио; То би доста било; али хоћеш *ga*. Још у потјеру одосмо.

Речца *ga* јавља се у граматичким конструкцијама заједно са другим јединицама (речцом *ли*, одричним глаголима и сл.) за исказивање упитних и одрично–упитних садржаја, што може бити предмет граматичког истраживања.

12. 5. Значење одрицања исказују партикуле пете парадигме: *не*, *ни*, *ниш*, *никако*, *ниш*, *ниш*, *какви*. Речце *не* и *ни* конституишу граматичку категорију одрицања и негације, па се јављају као саставни делови многих граматичких конструкција са различитим значењима. Преглед таквих граматичких реализација у нашем корпусу показује да допринос значења која у њих уносе наведене партикуле не излази из оквира одређеног лексичког значења ове врсте речи. Примарно значење партикула *не* и *ни* је значење одрицања и негације. Речца *не* их реализује као значења: одрицање глаголске радње или неке околности, негативан одговор на постављено питање, неслагање у дијалогу, нетачност, супротно значење, истицање негације и сл. Код речце *ни* то су значења: појачавање негације и одрицања, ограничавање одрицања, искључивање, набрајање у негирању и одрицању, допуна неједнакости у поређењу и сл. Нека од наведених значења реализује и партикула *ниш*. Примери из Речника САНУ:

Један запонац *не* ради онако, како би требало; *Ja* да цркавам, а она да ужива? А!... *не!*; Није нас убио некрст – *не*; У врту *ни* псета; Он није *ни* у прилици, да буде такав; Умро је сиромас... Па у новинама *ни* речи једне; О таквој глупости *не* може бити *ни* говора; Кратко трају ти дани – *ни* не знаш, како прођу; *Ни* он није имао дуљег пута; Где духа и срца нема, ту нема *ни* поезије; до њега два му сина... *ни* налик на оца; Ако нема конца, нека *ниш* почиње; Могуће се нас два *ниш* не познајемо.

Партикуле *не* и *ни* реализују и секундарна значења: ограничавања, приближне вредности, забране, а речца *не* употребљава се у изрицању

клетве (заклетве) и благослова, па у Речнику САНУ имамо и примере типа: – Ласно ти је дете погубити / Кома нема *ни* шеснаест лета; Нисам *ни* гладан, колико уморан; *Н* било га!; Јади га *не* били!

У конструкцијама и у корелацијама са другим јединицама (са везницима *да*, *већ*, *нећ*, *но*, *а*, са речом *ли*, са неким глаголима и глаголским облицима и у неким типовима реченица) речца *не* реализује различита значења: недовољног интензитета, велике неједнакости, непожељности (из)вршења радње, спречавања (из)вршења радње, несигурности, тешкоће у односу на извршење глаголске радње, предлога, жеље да се нешто изврши и сл. Речца *ни* јавља се у конструкцијама са глаголима и у корелацији са поредбеним везницима: *а* *камоли* и *камоли*, у изразима са именицом *бој*, а реализује значења: искључивања, изостајања наведене радње, одрицања, немогућности упоређивања (неједнакост појмова), појачавања негације и сл.

13. У даљем излагању представимо партикуле које указују на однос *ј*говорника *према адресату*, а које су наведене у 6, 7. и 8. парадигми.

13.6. Однос говорника према адресату исказује се партикулама шесте парадигме са примарним значењем *изражења информације*, а то су јединице: *ли*, *зар*, *еда*. Речца *ли*, енклитичка граматиализована јединица која конституише граматичку категорију питања, јавља се углавном у конструкцијама са другим јединицама¹⁵. Своје примарно значење реализује најчешће са речом *да* (*да ли*), са упитним заменицама и прилозима, у конструкцијама „*је ли да*“, „*је ли ше*“, „*није ли*“, у конструкцијама са потврђним и одричним глаголским облицима, у различитим типовима реченица и сл.

На комуникацијском плану упитне партикуле осим компонентата са значењем тражења информације често реализују и друге прагматичке и експресивно-емоционалне компоненте са значењима: сумње, недоумице, несигурности, претпоставке, уверености, очекиваности; захтева, молбе, наредбе; чуђења, љутње, изненађења, неодобравања; заклињања, псовке и сл. Примери из Речника САНУ:

Да *ли* је долазио јуче?; Има *ли* шта нова? – само значење тражења информације; Не би *ли* се запуштени виногради дали опет подићи; Ви се, наравно... мислите временом запослити, *зар* не? – очекивање позитивног одговора; Гдје *ли* ћу на ноћниште? – недоумица; Нисам *ли* ти говорио да се не пењеш на трешњу?; Кома ти кажеш, жалосниче? Мени *ли* кажеш? – значење љутње и очекивања потврдног одговора; Ми немамо гдје нашом трговином пега у Млетке, је *ли* да?; *Зар* све око нас није... феудална Европа? – очекивање сагласности.

Партикуле описиване парадигме реализују и друга значења у реченицама са неправим питањима, у различитим типовима реченица и конструкција, па у Речнику САНУ имамо примере типа: – Сумњам да *ли* има и који народ... тако красну пјесму; Критика је, не варам *ли* се, издана негдје око седам стотина осамдесет и девете. – значење сумње, недоуми-

¹⁵ Проблем упитности и упитних конструкција посебан је граматички феномен који се не тиче само лексичког значења његових јединица, па се као такав мора истраживати на богатом језичком материјалу са свим релевантним реализацијама, што излази из оквира интересовања овог рада.

це, несигурности; О томе је *зар* знао штогод и Перо... ама није ни зинуо; Викнем... да га мало поведе *ега* ће тако хтети ићи. – значење претпоставке; Лијеп *ли* је тај хајдучки живот. – дивљење; Пада *ли*, пада... снег; Млеко *ли* му швапско! – појачавање; *Ега* буде бољи него му отац? – благослов.

Партикула *ли* реализује и секундарна значења: наглашавања, појачавања, трајања, интензитета радње и сл. (исп. обраду речце *ли* у Речнику САНУ).

13. 7. Партикуле седме парадигме које значење односа говорника према адресату реализују као значење *обавезности* у најширем смислу исказују различите садржаје: показивање, одобравање, давање (нуђење), забрану (наредбу) и сл., па ћемо их према наведеним значењима разматрати у више мањих парадигми. Оне експлицирају намере говорника у односу на адресата, а исказу дају илокуцијску снагу комисиности. Могућност остваривања намере имплицирају прагматичке и експресивне компоненте којима се, зависно од ситуације, саговорнику даје до знања какво је расположење говорника и колика је његова готовост да намеру и оствари. Успешна комуникација у наведеном смислу оствариће се, наравно, ако учесници комуникације поседују и исту комуникацијску компетенцију¹⁶.

Значење показивања реализују партикуле *ево*, *ејшо*, *ено* које имају уређену парадигму и по начину повезивања са референтом сличне су показним заменицама и прилозима. Уз значење показивања оне реализују и значење неочекиваности, изненађења, што показују одабрани примери из Речника САНУ:

Ево на овом мјесту мазга није хтјела ићи правим путем; Пред вече *ево* ти Јулишке; *Ејшо* поља, а *ејшо* и коња; У том *ејшо* ти и ђевојке с ручком; *Ено* ми тамо у даљини кћери; Ускомешаше /се/ они што пристајаху на узвишицу: *Ено* мора, *ено* мора!

Ове партикуле реализују и значење давања, нуђења, уступања као и нека секундарна значења: побуђивање и скретање пажње, резимирање, недоумицу и сл. Тако у Речнику САНУ имамо примере типа: – Њему *ејшо* и кућа и тор; *Ено* вама врашца и дората; И ја сам, *ево*, верглаш; И то *ено* није радио сам; На тај *ејшо* начин нервне ганглије изазивају разне одбојне радње; На наше: добро вече, како сте?... одговори: *Ејшо*.

Сличне по значењу са претходним су партикуле: *на* (*на*), (*х*)*ајге*, *гџ*, *дела*, *ако*, *лејо*, *добро* које реализују примарно значење давања, одобравања и подстицања. Из Речника САНУ изабрали смо ове примере:

Па добро, *ге*, клади се ти; Рече му /цар/: *Добро*, синко, даћу ти ђевојку; Туња је, *ајге*, умро насилном смрћу; Маријо ће нам доћи! *Лијейо*... интелегентан је он младић; Чуо сам да си био код тетке Марије... *Ако!*... Баш ми је мило.

Осим наведених примарних значења ове партикуле реализују и секундарна значења: изненађења, злурадости, нестрпљења, појачавања, ко-

¹⁶ Исп. Азнаурова Э. С., 1988, 1 – 89.

ментара и сл., па имамо примере из Речника САНУ: – Који човек? – Па онај *де...* у сукњи; И ето на пред њим се наједном указа приказа; Знаш ли да сам добио на лозу? – *Ajgel!*; Јанко ми *лејо* додија.

Партикуле којима се исказује наредба, забрана су: *немој* (*немојмо*, *немојте*), *нека*, *досија*, *квиш*. Примерима из Речника САНУ илустрираћемо њихова примарна значења:

Немојмо да преко мере јуримо за необичним и настраним; *Нека* се закључа ова соба; Толе, *нек* ти је пушка у приправности; *Досија* више тог мора и тих самостана; Имају да слушају наређење штаба, и *квиш*.

Партикуле *немој* и *нека* реализују и секундарна значења. Примери из Речника САНУ: – Знате ли да Козару води... Младен Стојановић? – *Ма немој!* Младен и Козара?!; Ти ћеш отићи да купиш карте! – *Ма немој!* А ти да седиш! – значење изненађења, неверице, неслагања; *Нека...нека* потковат ћу ја моје постоле. – пребацивање, прекор; Преварих се па се уписах... Ниси се преварио. *Нек* си. – одобравање, слагање; Ја лажем? *Нека* ме гром одма сатре. – заклињање (клетва).

13. 8. Партикуле осме парадигме са значењем *конвенционалности* чине хетерогену групу јединица које се употребљавају у одређеној комуникацијској ситуацији као експликатори емоционалног односа говорника према другим елементима комуникације. Ове јединице су у говору показатељи одређене атмосфере у којој је говорник спреман да покаже свој емотивни однос према садржају комуникације или да на различите начине угоди саговорнику. Оне су и нека мерила говорне етикеције и пожељних манира у комуникацији, а самим тим упућују на одређене статусне и друге друштвене односе, што им даје и социјално – психолошку димензију. На плану комуникације партикуле описиване парадигме су као експлицитни емотивни модуси¹⁷ и експоненти експресивног говорног чина. Њихово лексичко значење организују емоционалне и експресивне компоненте чији се смисао реализује као значење: одобравања, прихватања (*нормално*, *свакако*, *наравно*, *сијурно*, *добро*, *да*, *шако* (*шако је*), *баи* (*вала баи*)); неприхватања, негодовања (*наојако*, *ђавола*, *враја*, *дођавола*, *довраја*, *навраја*, *забоја*, *авај*, *на жалоси*); сумње, неверице, чуђења (*немојуге*, *озбиљно*, *сйварно*); жеље за здравље, срећу, добар живот и сл. или за нечије зло (обично у здравицама, благословима, клетвама) (*живео*, *наздравље*, *дабојда*, *срећно*); солидарисање са нечијом, некаквом срећом, срећним околностима (*срећом*, *блди*); уобичајених поздрава (*здраво*, *збојом*, *довиђења*). У ову парадигму смо сврстали и уобичајене речи за захваљивање, одобравање, извињавање (*изволи* (*изволисте*), *молим*, *хвала*, *извини* (*извиниште*), *пардон*), затим речи којима се подстиче и одржава пажња (*знаш*, *видиш* (*види*), *замисли*, *чујеш* (*чуј*), *чеквај*). У парадигму коју описујемо сврставају се и партикуле других парадигми ако се у конверзацији употребљавају само као конвенционалне речи, као и јединице других врста речи (глагола, именица). Све оне као конверзационе јединице уз наведена значења доприносе и кохезији говорне продукције.

¹⁷ Исп. Арутюнова, Н. Д., 1988, 109 – 140.

Иако речничка грађа садржи примере углавном из писаног језика, нашли смо приличан број потврда и за описано функционисање:

Срећом, овима то није ни падало на ум (Р. МС). *Благо* мени у овој самоћи (Р. САНУ). Шта му би, *наопако!* – пита се Јелица у чуђењу (Р. САНУ). Нека им је *срећно*, господару (Р. МС). *Здрави, жибели*, те се веселили (Р. САНУ). Паметно *габоџа* живовали (Р. САНУ). Језик ти отпао, *габоџа*, сплеткару један! (Р. САНУ). *Здраво*, браћо (Р. САНУ). Хоћу нешто да ти кажем. – *Молим?* (Р. САНУ). Било би некако zgodније... *Знам*, због свијета (Р. САНУ).

Занимљиве су још неке реализације значења партикула описиване парадигме: – Немојте ме *забоја* издати никому (Р. САНУ). – значење заклињања; У миру се треба отрести... посљедица рата, *забоја* (Р. САНУ). – препорука; Не прелива нам се, *забоја*, већ једва везујемо крај с крајем (Р. САНУ). – подразумевање; Гле, *молим те*, овим се мастило скида (Р. САНУ). – чуђење; Ако те још једном видим с овцама под оном лужином, *слободно* не иди ми кући (Р. МС). – истицање одрицања, забране.

Употреба партикула описиване парадигме у комуникацији доприноси блискости, интимизацији комуникације и кохезији унутар дискурса, што их чини погодним и честим јединицама у свакодневной комуникацији. Оне комуникацију чине препознатљивом, конвенционалном.

14. Партикуле које у први план стављају садржај комуникације примарно реализују значење *логичких односа*¹⁸ повезујући смисаоно сегменте говора/текста и заједно са осталим релационим јединицама доприносе његовој кохезији. Тако се ове партикуле по функцији приближавају везницима и предлозима чинећи граничне случајеве који се као врсте речи могу различито разврставати, што је евидентно у нашој стручној литератури, па и у речницима из којих смо одабрали корпус. Оно што ове јединице одваја од наведених сличних врста речи, како показује корпус, јесте њихово лексичко значење и њихова функција. Лексичко значење које се најопштије може одредити као значење логичких односа реализује се као субјективни прелаз са једног појма на други, са једне мисли на другу. Смисаона повезаност остварује се не само на основу експлицитних садржаја него и имплицитних који су за дату ситуацију познати и говорнику и саговорнику. Реализујући логичку повезаност појмова и мисли партикуле као комуникационе јединице реализују и друге, углавном прагматичке садржаје. Тако уз функцију повезивања реализују и функцију модификације у смислу остварених прагматичких садржаја. Смисаоно, логичко повезивање појмова у дискурсу остварује се на реално постојећим односима *узајамности*, *субројисцијављености* и односима *оштрије* и *појединачној*.

14. 9. Партикуле девете парадигме исказују односе узајамности као односе: изједначавања (*и такође*(р), *као*); појашњавања (*наиме*, *уостаном*); резимирања (*дакле*); увођења (*и тако*, *елем*, *нео*, *иде*); просторне и временске блискости (*ишаман*, *баи*, *управо*, *зайраво*, *ишик*); временског и логичког следа (*прво*, *онда*, *зайшим*, *најзад*, *најокоп*, *најјосле*)¹⁹.

¹⁸ Исп. Дымарская И. Н., 1988, 58 – 68.

¹⁹ О већини јединица ове парадигме исп. Ивић М., 1978, 5 – 7 и Дымарская И. Н., 1988, 58 – 77.

Партикуле у парадигму обједињују неки заједнички пратећи садржаји које ове јединице имплицитно реализују. Оне имплицирају да је садржај сегмената који се повезују лишен унутрашњих противуречности, да обухвата исти или сличан низ појава или да је обједињен просторном, временском и сл. блискошћу. Истовремено се код неких од њих имплицитно реализују прагматичке компоненте са значењем рангирања, оцене о важности (модификовани сегмент је мање важан, споредан је у односу на онај/оне са којим се повезује)²⁰.

Наведићемо примерс за примарно значење јединица ове парадигме:

У тој читаоници је срео... председника... који се *ишакође* преселио из Задра (Р. МС). Сазидео је капију... јаку *као* град (Р. САНУ). Повукло је Панкраца још и пешто друго; хтио је *наиме...* да се склопе од бијеса... својих... другова (Р. САНУ). Ређа *дакле* постаде кнезом (Р. САНУ). *Елем* мојега ти скитницу... одвуку на силу у двор (Р. САНУ). Не заслужујеш да ти се опрости... Липсујеш а псујеш! *Неио* збогом, идем (Р. САНУ). *Баи* кад су сватови из цркве излазили, /он/ долети међу њих (Р. САНУ). Је ли, Пауна... за кога ти, *управо*, мислиш поћи? (Р. МС). /Пронађен је/ под старим градом, *шаман* више онога римског пута (Р. МС). *Прво* му је било да пошале Јоба (Р. МС). Сјећа се *онда* како је... дошао к болесном оцу (Р. МС). Апотекар... наговјести да би, *нај-иослије*, и они могли падавити билијар (Р. САНУ). *Најзад* се настанила на гробљу... поред цесте (Р. САНУ).

Из парадигме се издваја речца *као* граматикализована јединица која конституише граматичку категорију поређења, а у конструкцији са другим јединицама и друга граматичка значења. За њено лексичко значење занимљива је категорија поређења, јер се заснива управо на њеном примарном значењу, на значењу сличности. Друга значења ове партикуле блиска су примарном, било да остају у оквиру описиване парадигме (појашњавање, прецизирање у смислу времена, простора, својства, звања, узраста, намене и сл.) било да излазе из тог оквира (значење привида: – Царица, која је дотле *као* спавала, отвори очи – по коме је синонимична са *шобож* и *бајати*; значење умањивања значаја, ниподаштвања: – А шта му *као* значе те речи; значење несигурности: – Ја, *као* велим, већ смо се добро упознали) (исп. обраду речце *као* у Речнику САНУ).

Партикуле наведене парадигме реализују и друга секундарна значења, што показују примери: – Дете, *ишако* од дванаест година, уђе у собу (Р. МС). Непријатељ је *управо* на болнице кидисао (Р. МС). Ристивоје пуца да убије *баи* среског начелника (Р. САНУ). Није код куће имао *неио* једну кривицу (Р. САНУ). – значење ограничавања, издвајања; Нећу се мицати... па *шаман* мене да гађају (Р. МС). Помагали су му, *зайраво* доста ријетко (Р. САНУ). – допусно значење; Доћи ћеш ти још да ме молиш за ово. – Е *баи* да ти не дођем (Р. САНУ). Ћути, *шаман* би требало још и тебе да слушам (Р. МС). – значење неслагања, одрицања, појачавање одрицања; Хоћете ли се грејати? – упита ме кочијаш. – *Неио*? (Р. САНУ). Јеси ли ми

²⁰ Исп. Дьмарская И. Н., 1988, 58 – 68.

зајраво поклоњно, или се шалиш (Р. САНУ). – значење појачавања тврдње; *Тако*, још да чујем колико их је (Р. МС). *Немој*, *Драшко*, *ишако* ти живота! (Р. МС). – конвенционално значење одобравања, клетве, заклињања.

14. 10. Смисаоно повезивање, кохезију текста реализују и партикуле десете парадигме са значењем *суйројстйављености*: *међуџим*, *иак*, *на-суйројст*, *ујркос*, *најројив*²¹. Примери:

Мачва није богата виноградима... *Међуџим*, Мачва је обиловала у јабуковим и шљивовим воћима (Р. САНУ). Балота... *ујркос* Станку убије тога Влаха (Р. МС). Волим /те/ *ујркос* наше сиротиње (Р. МС). Он се као уметник не служи богатим језиком... у њега је *најројив* језик храпав, неизбршан (Р. САНУ). Ја сам већ мклио да је свршено с представама! – *Најројив!* – кликне Момир (Р. САНУ). Само дело *иак*... остаје... основни посилац његове уметничке вредности (Р. МС). Дјевојка *насуйројст* није никако хтјела проговорити (Р. САНУ).

Партикуле ове парадигме смисаоно повезују садржај који је противуречан, чији елементи не припадају истом кругу појава или нису обједињени местом и временом. Садржај коме се супротставља модификовани сегмент не мора бити експлицитан (он се у датој ситуацији подразумева).

14. 11. Значење *допушности* код партикула једаваесте парадигме засновано је на односу узајамности и односу супротстављености. Повезујући сегменте у исказу ове јединице „допуштају“ реализацију садржаја модификованог сегмента иако се повезани сегменти међусобно искључују. За дату ситуацију такав однос искључивости није важан, а то исказују партикуле: *ишако*, *свеједно*, *макар*, *додуше*, *оно*. Допусно значење имају и граматикализоване речце *јод*, *било*, *грајо*, које у конструкцијама са другим јединицама конституишу граматичку категорију допушности. Међутим, ово значење допуштања није засновано на односу искључивости, супротстављености него на односу обухватности, узајамности свих елемената који се у датој ситуацији подразумевају. Партикуле исказују да је реализација садржаја исказа могућа ако се изабере било који елемент. Оне се употребљавају најчешће у конструкцијама с упитним заменицама и заменичким прилозима. Навешћемо примере за примарно значење ових јединица:

Пише да му је у Америци добро, но *свеједно* да жуди повратити се (Р. МС). Бијаше *додуше* кржљавац, ал ништа му није нахудило (Р. САНУ). Ако и не купим богзна пшта, *оно* ћу бар моћи да задовољим своју радозналост (Р. МС). Неколико Нијемаца је *ишако* побјегло према Лајковцу (Р. САНУ). Тражио сам да ме *макар* ко заштити и помогне (Р. САНУ). Описи, *макар* како да су живи и тачни, не могу учинити оно што би било да се очима види (Р. САНУ). Где *јод* сретнемо мехапу а ти уставиш (Р. САНУ). О шљиви... виси чутура с препеченицом. Ко *јод* прође неж сркне (Р. САНУ). Срамота /је/ изаћи тек како му *грајо* у туђ свет (Р. САНУ). *Било* који од њих да дође, морате свакоме да помогнете (Р. САНУ).

²¹ О партикули *међуџим* исп. Ивић М., 1978, 4, а о партикулама *најројив* и *насуйројст* исп. Ристић С., 1990, 150.

Материјал показује да партикуле описиване парадигме реализују и нека секундарна значења, па имамо примере типа: – Да ми је само претурити бригу преко главе (Р. МС). – значење појачавања; Цила се само створи на вратима (Р. МС). Кад ти се дочепају моста, једна бомба и *ioшobo* (Р. САНУ). – значење изнепађења, експресивно значење; Оне звијезде само да се погасе (Р. МС). *Замало*, мирис чаја распрострајије се собом (Р. САНУ). – значење временске блискости, непосредности; *Осим* што је село довео у ред, уредио је и своју кућу (Р. МС). Докле ћеш ти... бити осим свега и луд? (грађа Р. САНУ). – значење проширивања.

14. 13. Однос општег и појединачног партикуле тринаесте парадигме реализују као значења: уопштавања²⁶, проширивања, обухватности, продужавања (трајања), појачање мере и сл., а исказују га јединице: *yoи-ише, углавном, ирешежно, ioишyно, сасвим, айсолућно, генерално; чак, жош, више, штавише, иначе, ионако, онако*²⁷. Оне модификују углавном цео пропозицијски садржај без обзира на то да ли су у површинској синтаксичкој реализацији више упућене на поједине реченичне делове (допуне или одредбе). Описиване партикуле проширују пропозицијски садржај експлицирајући да нешто јесте, да се нешто догађа, дешава, збива или до потпуне обухватности појма у питању (*све, ioишyно, айсолућно, генерално, ирешежно, углавном*) или и преко тог појма, и поред тог појма (*чак, жош, иштавише*). Одређујући меру, границу обухватности неког појма, неке категорије ове јединице се у површинској структури реченице могу наћи у позицији „одредбе категоризовања“²⁸. Примарно значење партикула описиване парадигме показаћемо примерима:

Лепо је било видети... Софру пред дућаном... Па *жош* у дућану како продаје (Р. САНУ). *Чак* ни неколико узастопних киша не би тако надокнадило дефицит у води (Р. МС). *Штавише* људи су се чудили како је могла онако неваљала мати овако честито дете однеговати (Р. МС). У мислима му се поређаше силне... магазе уз Саву до Раче и низ Дунав *све* до Радујевца (Р. МС). Познаје он сељака *yoиће*, а познаје и Илију (Р. МС). Жанدارми, *ирешежно* муслимани, држали /су се/ неутрално и резервисано (Р. МС). Ама што те *више* не проси (Р. САНУ). Воли да лаже, али је *иначе* поштен (Р. САНУ).

Занимљива су значења партикуле *све* чија се обухватност реализује као: непрекидност у временском трајању (Никад не идем у село, ја сам *све* овде); непрекидност у низу (Ибро поче читати књиге, *све* једну по једну); истородност великог броја јединки (*Све* сами дукати); велика бројност (Шта га *све* нијесу питали); појачавање степена, интензитета (У војску су одлазили *све* зеленији и кржљавији регрути) и сл. (исп. обраду партикуле *све* у Речнику МС).

Јединице ове парадигме реализују и секундарна значења као у примерима типа: – Кожа... голих руку *све* се јежила од јаке студени (Р. МС). *Чак 2000* тона воде троше челичане (Р. МС). *Жош* се чудите и љутите, а ја

²⁶ О значењу уопштавања исп. Ристић С., 1990, 121 – 122.

²⁷ О партикулама *иштавише, чак* и *ирешежно* исп. Ивић М., 1988, 5, 7, И., 1991, 29 а о партикули *чак* исп. и Дымарская И. Н., 1988, 58, 68; Богуславский И. М., 1989, 197 – 202.

²⁸ Исп. Ивић М., 1991, 29 – 36.

сам то... због вас урадно (Р. САНУ). – значење појачавања; Ја све мислим да ти мене више не волиш (Р. МС). Каква /је/ душља још добре челе излијећу (Р. САНУ). – допусно значење; Несрећан је, а све због своје лаковерности (Р. МС). – значење ограничавања.

15. Преглед лексичко–семантичких карактеристика јединица за које смо употребили назив *парџикуле*, *рече*, показао је њихово системско функционисање у лексикоњу српскохрватског језика. Тај систем се показује у начину реализовања њиховог значења из чије смо разноврсности, пажљивим увидом у грађу, дошли до инваријантних компонената, интегралних сема које организују њихова *примарна значења* а јединице у посебне парадигме. Заједничке компоненте које обједињују све парадигме у систем нашли смо на нивоу категоријалних значења *модалности* и *логичких односа*. Истраживање је показало да је системско функционисање ових јединица у лексички у вези са њиховим системским функционисањем у говору, комуникацији. То се испољава у јединственој функцији која се на граматичком плану може представити као функција *модификације*. Сви утврђени показатељи намећу уједначена решења у представљању ових јединица у лексикографији. Поједностављивање лексикографског поступка у обради партикула могло би се постићи типским решењима чак и у нејосетљивијем делу семантичке обраде, у дефинисању. Чини нам се, на основу прегледаног материјала, да би се до типских дефиниција у одређивању лексичког значења појединачних лексема могло доћи ако би се наведена примарна значења узимала као основни елементи дефиниције (за идентификовање десигната) и ако би се за друге елементе дефиниције узимале појавне реализације значења и специфичне граматичке реализације.

ЛИТЕРАТУРА

- Азнаурова Э. С., 1988. – Азнаурова Э. С., *Прагматика художественного слова*, Издательство „Фан“, Ташкент 1988.
- Арутюнова Н. Д., 1988. – Арутюнова Н. Д., *Типы языковых значений*. Оценка. Событие. Факт., „Наука“, Москва 1988.
- Белић А., 1958. – Белић А., *О језичкој природи и језичком развоју I*, Нолит, Београд 1958, 66 – 76, 80 – 85.
- Богуславский И. М., 1989. – Богуславский И. М., „О некоторых типах семантического взаимодействия между словами со значением „достаточно“ и частицами“, *Лингвистический анализ языка, проблемы интенциональных и прагматических контекстов*, „Наука“, Москва 1989, 197 – 215.
- Бошњакoвић Ж., 1980. – Бошњакoвић Ж., „О употреби израза за интерну реченичну модификацију“, *Прилози проучавању језика* 16, Нови Сад 1980, 17 – 25.
- БХЖ, 1958., – Брабец И. – Храсте М. – Живковић С., *Граматика хрватској или српској језика*, Загреб 1958, 151 – 156.
- ван Дейк Т. А., 1989 – ван Дейк Т. А., *Јзык. Познание. Комуникация*, „Прогресс“, Москва 1989.
- Велчић М., 1987. – Велчић М., *Увод у лингвистику шекспира*, Школска књига, Загреб 1987.
- Дымарская И. Н., 1988. – Дымарская И. Н., *О связанности текста, семантический и грамматический аспект*, Издательство Ереванского университета, Ереван 1988.
- Добрева Е., 1990. – Добрева Е., *Проблеми на изграждането на шекспира*, Държавно издательство „Народна Просвета“, София 1990.
- Ивић М., 1978. – Ивић М., „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужно-словенски филолој XXXIV*, Београд 1978, 1 – 16.
- Ивић М., 1991. – Ивић М., „О одредбама категоризовања“, *Јужнословенски филолој XLVII*, Београд 1991, 29 – 36.

- Лакофф Ц., 1988. – Лакофф Ц., „Мышление в зеркале классификаторов“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 12 – 51.
- Ляпон М. В., 1988 – Ляпон М. В., „Семантика реляционных единиц и их словарное толкование“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 78 – 83.
- Маретич Т., 1931. – Маретич Т., *Граматика и стилска хрватскоја или српскоја језика*, Загреб 1931, 483 – 519.
- М – В, 1990. – Мразовић П. и Вукадиновић З., *Граматика српскохрватској језика за странце*, Добра вест, Нови Сад 1990, 405 – 444.
- П – Г, 1988. – Петров В. В. и Герасимов В. И., „На пути к когнитивной модели языка“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 5 – 11.
- Приручна граматика, 1979. – *Приручна граматика хрватскоја књижевној језика*, Школска књига, Загреб 1979, 214 – 215.
- Ристић С., 1990. – Ристић С., *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 9, Београд 1990.
- Сесар Д., 1989. – Сесар Д., „О категоризацији модалности у нормативним синтаксима“, *Језик XXXVII*, бр. 2, Загреб 1989, 39 – 48.
- Силверман К., 1986. – Силверман К., „Од знака до субјекта, кратка историја“, *Трећи програм*, Београд 1986, 325 – 368.
- Стевановић М., 1975. – Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1975, 383 – 385.
- Столярова Э. А., 1988. – Столярова Э. А., „Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 186 – 191.
- Филлмор Ч., 1988. – Филлмор Ч., „Фрейми и семантика понимания“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 52 – 92.
- Шокица С., 1987. – Шокица С., „О значењу конверзационих партикула у телефонској комуникацији“, *Прилози проучавању језика 23*, Нови Сад 1987, 189 – 210.
- Щур М. Г., 1988. – Щур М. Г., „Частицы в толковых словарях русского языка“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 83 – 87.

ИЗВОРИ

- Р. МС, – *Речник српскохрватскоја књижевној језика IV – VI*, Матица српска, Нови Сад 1971 – 1976.
- Р. САНУ, – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика I – XIV*, Српска академија наука, Београд 1959 – 1989.

Summary

Stana Ristić

PARTICLES AND THEIR FUNCTIONAL EQUIVALENTS

(lexico-semantic and functional characteristics)

This paper is applying a pragmatic-cognitive approach for description of the structure of lexical meaning of particles and their functional characteristics in contemporary Serbian language. It has been established that the lexical meaning of particles is constituted by communicational and pragmatic elements of categorial meanings of modality and logic relations, on the basis of which particles are grouped into paradigms with different meanings. Each meaning may be treated as a basic element of definition for identification of designations for any particular lexemes.

At the communication level, particles are primarily dedicated to realization of the function of proposition modification or modification of its individual segments.